

ТУРМАН Н. О.,кандидат юридичних наук,
асистент кафедри правосуддя
(Чернівецький національний
університет імені Юрія Федьковича)

УДК 343.137

**ГЕНЕЗА УГОДИ ПРО ПРИМИРЕННЯ
У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ**

Стаття присвячена аналізу основних положень становлення та розвитку угоди про примирення в Україні. Здійснення ґрунтовного та повного аналізу угод у кримінальному процесі неможливо без аналізу історичного складника зародження та функціонування такого інституту. Проаналізовано історичний нарис становлення угоди про примирення. Окреслено основні передумови, що сприяли становленню інституту угод як складника угоди про примирення в Україні.

Ключові слова: кримінальний процес, угоди, угода про примирення, історичний нарис, порядок становлення.

Стаття посвящена анализу основных положений становления и развития соглашения о примирении в Украине. Осуществление тщательного и полного анализа сделок в уголовном процессе невозможно без анализа исторической составляющей зарождения и функционирования данного института. Проанализирован исторический очерк становления соглашения о примирении.

Ключевые слова: уголовный процесс, соглашения, соглашение о примирении, исторический очерк, порядок становления.

The article is devoted to the analysis of the main provisions of the formation and development of an agreement on reconciliation in Ukraine. The complete analysis of agreements in the criminal process can not be carried out without an analysis of the historical component of the birth and functioning of this institution. The historical essay on the formation of an agreement on reconciliation is analyzed.

Key words: criminal process, agreements, agreement on reconciliation, history of formation, order of formation.

Вступ. Угоди у кримінальних провадженнях добре відомі англо-американській правовій системі, а також застосовуються у низці країн континентальної правової сім'ї. Для науки кримінального процесуального права України угоди у кримінальному процесі – новий правовий інститут, який здобув законодавче закріплення у КПК України 2012 року, однак не повною мірою відпрацьований судовою практикою та достатньою мірою не досліджений науковою доктриною. Тому говорити про те, що такий інститут повністю втілений у практичну діяльність ще зарано, оскільки практика застосування його норм наразі триває [1, с. 412].

Основні положення, процесуальні особливості ініціювання та укладення угод у кримінальному процесуальному праві України, зокрема, й історичний аспект становлення цього інституту, аналізували такі вчені, як: Ю.В. Баулін, І.А. Войтюк, В.Г. Гончаренко, А.М. Гриб, Ю.М. Грошевий, В.О. Гринюк, В.Т. Маляренко, Н.В. Нестор, Р.В. Новак, В.Т. Нор, Г.Ю. Сасенко, В.Я. Тацій, І.А. Тітко та інші.

Дослідження цих науковців створили наукове підґрунтя для подальшого розвитку та вдосконалення інституту угод у кримінальному процесі України.

Постановка завдання. Мета статті полягає в аналізі процедури зародження та становлення угоди про примирення в Україні, окресленні основних історичних факторів, які впливали на становлення інституту угод у кримінальному процесі України, а також аналізі «зародків» цього інституту у правовій системі нашої держави. Вивчити, проаналізувати інститут угод у кримінальному процесі України неможливо без попереднього дослідження цього інституту в усіх його проявах, зокрема без історичного опису його становлення.

Результати дослідження. Не зважаючи на те, що законодавче закріплення цього інституту становить приблизно п'ять років, потрібно врахувати той факт, що компромісні відносини все ж таки існували у кримінальному процесі України поза їх законодавчим закріпленням значно раніше.

А.М. Гриб у своїх працях звертає увагу на те, що зазначені процедури здійснення примирення в історичних правових пам'ятках не містять інформації як саме, у яких процедурних формах відбувалось загладжування завданої злочином образи. Невідомо, за ініціативою якої сторони досягалися домовленості і чи був вичерпаний конфлікт між сторонами. Наявність компенсаційних механізмів упорядкування відносин сторін, що виникли в результаті конфлікту між ними, варто розцінювати як позитивний правовий досвід некарального правосуддя, яке є пов'язаним з примиренням, хоча й не є тотожним йому. Певною мірою це свідчить про тенденцію досягнення домовленостей щодо примирення та збереження відповідних традицій розв'язання конфліктів, що існували у часи до прийняття християнства та формування писаного права [2, с. 20].

Доречною з цього приводу є думка Г.Ю. Сасенко, яка вважає, що закріплення на законодавчому рівні інституту угод є наслідком визнання законодавцем України фактичного існування домовленостей та досягнення компромісу між сторонами кримінального правового конфлікту в кримінальному процесі [3, с. 14].

Що стосується становлення та розвитку угоди про примирення, то існує думка, що відновне правосуддя зародилося, або точніше, відродилося у Європі та Північній Америці у сімдесяті роки ХХ сторіччя. Втім, його розвиток базувався на вікових традиціях, що практикувалися у країнах Латинської Америки, Азії та першими народностями, що оселилися у Канаді та Новій Зеландії [4, с. 16]. Водночас істотний вплив на розвиток цього явища справило християнство, яке, власне, пізніше і визначило його практику [5, с. 12–13]. Першими, хто почав застосовувати методи примирення, були жерці та вожді. Останні зупинили насильство та вбивство, які загрожували існуванню самим племенам. Фактично вождь виступав одночасно посередником і арбітром у вирішенні спору.

Ще за часів Римської імперії нормативно встановлювалися критерії для угоди про примирення, мета угоди полягала у тому, щоб кривдник покаявся у скоєному, а потерпілий пробачив його та отримав грошову компенсацію [6, с. 42–46].

Однак, якщо зосередитись на історичному розвитку угоди про примирення в Україні, то варто констатувати, що на її території тривалий час діяло звичаєве право, а на території Київської Русі значну роль у вирішенні конфліктів відігравав звичай, ст. 1 «Руської правди», визнаючи інститут кровної родової помсти за вбивство, вводила обмеження кола месників найближчими родичами убитого, тобто помста розглядалася як суб'єктивний вид покарання. Між тим передбачалися різні варіанти вирішення конфлікту між особою, котра скоїла правопорушення, та потерпілим чи його родичами. Зокрема, або шляхом помсти, або шляхом відмови від неї у разі одержання грошового платежу за заподіяну шкоду. Тому небажання потерпілого вдаватися до кровної помсти дає нам можливість розглядати такі дії, як досягнення згоди між сторонами правового конфлікту [3, с. 27]. У «Руській правді» також закріплювалась норма, згідно з якою особа, яка незаконно розтратила чужі гроші або товари, могла бути звільнена від відповідальності за цей злочин, якщо приймала зобов'язання відшкодувати завдані збитки (при цьому дозволялося навіть здійснення таких виплат у розстрочку) [7, с. 32].

М.О. Чельцова-Бебутова зазначає, що всі випадки примирення не відбувалися без участі посередників, рішення яких не мало обов'язкової сили для конфліктуючих сторін, що самі вирішували, чи приймати запропонований посередником шлях вирішення конфліктної ситуації, чи відмовитися від нього. Постійне застосування у практиці примирних процедур сприяло виробленню ustalених правил серед представників спільноти, зокрема щодо порядку та умов вибору таких посередників, переважно серед шанованих людей [6, с. 49].

За часів перебування українських земель у складі Литви, Польщі, Речі Посполитої (XIV – середина XVII ст.) вирішення кримінальних справ здійснювалося за Судебником князя Казимира Ягелловича 1468 року. Судебник відрізнявся суворим ставленням до злочинців і жорстокими покараннями. Пом'якшення чи звільнення від покарання практично не передбачалось. Єдиною можливістю звільнити особу від кримінальної відповідальності був випадок скоєння крадіжки, однак така крадіжка мала бути вчинена вперше, за умови, що винний відшкодував потерпілому завданий збиток і якщо вартість викраденого була не більше «полтини» [8, с. 136]. Тобто, згідно зі ст. 14 «Судебника Великого князя Казимира» у разі скоєння вперше крадіжки речей невеликої вартості дозволялося не карати злодія, якщо він відшкодував завдані збитки (повертав майно потерпілому або здійснював компенсацію іншим чином) [9, с. 58].

Після розпаду Київської Русі велика частина територій перейшла під владу Литовського князівства, а згодом Польського королівства. У цей період основним джерелом права цих держав були Литовські Статути 1529, 1566, 1588 рр., в основу яких лягла значна кількість положень «Руської правди».

Під час дії статутів Великого князівства Литовського була розповсюджена процедура примирення сторін кримінального правопорушення, укладенню якої сприяли у суді. Литовським статутом було закріплено право сторін домовитися про мирне вирішення конфлікту. Такому праву приділялось значно більше уваги, ніж у Судебнику Казимира. В одному з артикулів Статуту Великого князівства Литовського 1566 року передбачалась норма «про полюбовний суд». Також йшлося про покарання у вигляді відшкодування шкоди потерпілому [10, с. 25]. Крім того, ще у розділі VII ст. 6 Литовського Статуту 1529 р. зазначалося, що «якби хто-небудь звалтував жінку, то такий гвалтівник має бути засудженим до страти. Якщо ж постраждала побажала б вийти за нього заміж, то це в її волі» [11, с. 177]. «Єднання» укладалось у письмовій формі, підписувалось і засвідчувалось печатками свідків (сторонніх людей). Спір залагоджений єднанням не підлягав переданню до суду. У разі звернення до суду з питанням, яке було врегульоване єднанням, на позивача накладалося грошове стягнення у вигляді сплати відповідачу сім кіп грошей, судді – двох кіп грошей і підсудку – копи грошей [12, с. 110–112]. «Єднання» могло укладатися за посередництва полюбовного суду, судді якого призначалися самими сторонами, що нагадує інститут третейського розгляду. Разом з тим, полюбовний суд міг не тільки виносити рішення як третейський суд, але міг також сприяти у прийнятті рішення самими сторонами, чим наближався до ролі посередника – медіатора у врегулюванні конфлікту. За результатами розгляду справи полюбовний суд ухвалював компроміс (мирову угоду) сторін конфлікту, який підписувався сторонами і засвідчувався печатками суддів. Компроміс підлягав обов'язковому виконанню, інакше сторона, зобов'язання на користь якої не виконано, могла звернутися з позовом до земського суду. Земський суд перевіряв законність рішення полюбовного суду, підписи та печатки сторін на виданому судом листі і у разі відповідності закону залишав рішення в силі, а в іншому разі – скасовував його та виносив нове законне рішення [13, с. 118].

Литовський Статут 1588 р. в Артикулі 56 XI закріплював такі положення: «Так же естли бы кто судом на основании общих законов приговорен был за воровство или другое злодеяние к смертной казни, но от ней откупился бы деньгами...».

Суспільно-політичні та історичні обставини, що склалися у другій половині XVII ст., значно вплинули на правову систему України цього періоду. Саме тому набуває актуальності комплексний та всебічний аналіз основних кримінально-правових документів Російської імперії, що визначали процес судочинства на той час. Одним із таких документів було Соборне

Уложення 1649 р. – перший в історії Російської держави систематизований нормативно-правовий акт, що містив норми, які відносилися до всіх тогочасних галузей права.

У приписі цього Уложення заборонялося здійснення примирення між злочинцем та потерпілим за скоєння особливо небезпечних злочинів (татьба, розбій, убивство). У разі вчинення менш тяжких злочинів примирення допускалося [14, с. 16].

Уложення забороняло повторний перегляд справи, що завершилася примиренням сторін, передбачаючи за повторне звернення із позовом тілесні покарання: «бить батоги, чтобы ему и иным таким, на то смотря, неповадно было так делать» [15, с. 117].

Якщо проаналізувати становлення інституту примирення під час дії козацького права, яке носило звичасвий характер, то можна зазначити, що акти судових козацьких справ вказують на визнання запорожцями права договору між товаришами. Тобто, сторони кримінального чи цивільного конфлікту могли завершити судову справу шляхом примирення і укладення відповідного договору про це. Інститут примирення та договору між сторонами був поширений у разі завдання тілесних ушкоджень та за вчинення майнових злочинів [16, с. 121]. Паланкові судді, курінний отаман та суд, кошовий отаман, як остання інстанція, намагались примирити конфліктуючі сторони, фактично виконуючи роль медіаторів [17, с. 47].

Крім того, процедура примирення була закріплена у збірнику нормативних актів під назвою «Права, за якими судиться малоросійський народ». Примирення здійснювали у два способи: за сприяння обраних сторонами посередників – «мирителів» або ж безпосередньо шляхом досягнення обопільної угоди між потерпілим і винним. Таке положення закріплювалось в статті 25 «Про полюбовний суд або примирення» розділу VII збірника [18, с. 209–210].

У третьому розділі Збірника містилися положення, відповідно до яких суд міг звільнити від кримінальної відповідальності учасника злочинного угруповання за умов дієвого каяття та його сприяння викриттю злочинів [19, с. 23–27]. Чітко вказувалося, у якому разі укладення угоди про примирення між потерпілим та обвинуваченим виступає обставиною, що пом'якшує покарання. Не допускалося укладення угоди щодо умисних злочинів, міра покарання за які передбачала смертну кару або тюремне ув'язнення (п. 9 статті 25 глави VII). Примирна угода (укладена без посередників) та вирок щодо примирення (укладений за допомогою посередників) із дотриманням необхідних вимог змісту і форми вважалися юридичним фактом, що припиняв спір. Апеляція на рішення «полюбовного суду» не допускалася (п. 11 статті 25 глави VII). «Права, за якими судиться малоросійський народ», і зокрема, інститут примирення, зокрема за допомогою посередників, мали широке застосування на українських землях наприкінці XVIII і на початку XIX століть. Зникла ця практика з приходом радянської влади та запровадженням радянського права [13, с. 118].

Про примирення, як спосіб звільнення від кримінального покарання, чи про прояв примирення у будь-якій іншій формі у Кримінальному кодексі УСРР 1922 р. не згадувалось. Ст. 10 Кримінального процесуального кодексу УСРР 1922 р., своєю чергою, передбачала, що кримінальне переслідування не може бути порушено, а порушене не може бути продовжено та підлягає закриттю на будь-якій стадії процесу за примиренням обвинуваченого з потерпілим у справах, що порушуються не інакше, як за скаргою потерпілого (самоуправство, образа, наклеп), за винятком випадків, коли у таких справах брали участь органи прокуратури з мотивів охорони публічного інтересу. Примирення за Кримінального кодексу УСРР 1922 р. у цьому випадку допускалося до набуття вироку законної сили.

Прийняття у 1927 р. нових Кримінального та Кримінального процесуального кодексів УСРР жодним чином не змінило наявної практики, оскільки ці нормативно-правові акти містили аналогічні положення стосовно здійснення процедури примирення.

Кримінальний процесуальний кодекс УРСР 1960 р., як і нормативно-правові документи попередніх періодів, містив положення, що визначали можливість закриття кримінальних справ приватного обвинувачення у зв'язку з примиренням із потерпілим (п. 6 ч. 1 ст. 6; ч. 1 ст. 27) [14, с. 20–21].

У своїх працях С.Г. Пен зазначає, що зародження медіаційних (примирних) прийомів відбулося тоді, коли члени співтовариства первісної формації почали апелювати до ради старійшин у вирішенні міжособистісних конфліктів, міжособних суперечок з метою узаконення рішень на користь однієї зі сторін, надання спору або конфлікту прогресивного спрямування. Такий спосіб урегулювання відносин забезпечував мирне співіснування родових та сімейних громад і повною мірою відповідав релігійним, моральним та іншим ментальним установкам у той період розвитку суспільства [20, с. 14].

Фактично у первісному суспільстві застосування грубої фізичної сили було основним методом вирішення конфлікту. Поступово зміна економічної та політичної систем змінила менталітет людини. Наслідком такої ситуації стала поява нових методів регулювання взаємин між людьми. З'являються тенденції переходу від силового вирішення спору до судового, а від судового до альтернативних йому форм, що дозволяє врахувати інтереси кожного з учасників спору, у подальшому поступово відбувається перехід до переговорів та медіації.

Як зазначає С.М. Туркота, вивчення історичного підґрунтя компромісу певним чином підсилює гіпотезу, що такий (мирний) варіант вирішення кримінально-правового конфлікту (злочину) є природним і притаманним цивілізованим системам права [21, с. 50–51].

Своєю чергою, у демократичному суспільстві, де інтереси окремого індивіда займають важливе місце, інститут примирення набуває більш широкого розповсюдження і важливого значення у кримінальному процесі.

Позитивні зрушення щодо здійснення процедури примирення відбулися вже після прийняття КК України у 2001 році. У цьому Кодексі передбачено розділи IX «Звільнення від кримінальної відповідальності» та XII «Звільнення від покарання і його відбування», крім того, з'явилися заохочувальні норми в Особливій частині КК України. Так, ст. 46 КК України закріпила матеріально-правову підставу звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням сторін кримінального конфлікту, крім того, закріплені також інші норми, які б сприяли процедурі проведення такого примирення.

У квітні 2012 р. прийнято Кримінальний процесуальний кодекс України, який набув чинності 19 листопада 2012 року. Згідно з КПК України 2012 р. кримінальний процес представлений у якісно новій формі. КПК України відображає положення, раніше невідомі кримінальному процесуальному законодавству України. Зокрема, у Розділі VI «Особливі порядки кримінального провадження» з'являється глава 35 «Кримінальне провадження на підставі угод», що безпосередньо регулює процедуру здійснення кримінальних проваджень на підставі угод.

Висновки. Аналізуючи все вищезазначене, можна впевнено стверджувати, що, не зважаючи на те, що законодавчо інститут угод у кримінальному процесуальному праві був закріплений нещодавно, у КПК України 2012 р., прояви «примирювальних» процедур все ж таки були притаманні та проявлялися під час врегулювання кримінально-правових конфліктів значно раніше. Справедливо з цього приводу зазначає Г.Є. Саєнко, історично в Україні не було розмежовано процедуру визнання винуватості у скоєнні кримінального правопорушення та примирення між особою, яка скоїла кримінальне правопорушення, та потерпілим. Однак існували більш прості процедури, які зводилися до дієвого каяття порушника та примирення винного з потерпілим, тобто шляхом відповідних домовленостей, переговорів і поступків сторони досягали відповідного компромісу [3, с. 25].

Список використаних джерел:

1. Турман Н.О. Процесуально-правові аспекти інституту угод у кримінальному провадженні: аналіз проблемних питань застосування. Порівняльно-аналітичне право. 2015. № 4. С. 412–415.
2. Гриб А.М. Примирення та відновне правосуддя у правовому житті Київської Русі. Порівняльно-аналітичне право. 2013. № 2.– С. 19–22. URL: http://www.pap.in.ua/2_2013/Hryb.pdf.

3. Сасенко Г.Ю. Провадження на підставі угод у кримінальному процесі України дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2017. 244 с.
4. Aertsen I., Mackay R., Pelican C., Willemsens J. and Wright M. *Rebuilding Community Connections – Mediation and Restorative Justice in Europe*. – Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2004. 80 p.
5. Землянська В.В. Відновне правосуддя в кримінальному процесі України: посіб. К.: Видавець Захаренко В.О., 2008. 200 с.
6. Чельцов-Бебутов М.А. Курс уголовно-процессуального права. Очерки по истории суда и уголовного процесса в рабовладельческих, феодальных и буржуазных государствах. Санкт-Петербург: Равена, Альфа, 1995. 846 с.
7. Хрестоматія з історії держави і права України. Т. 1. З найдавніших часів до початку ХХ ст.: навчальний посібник: у 2 т. / В.Д. Гончаренко, А.И. Рогожин, О.Д. Святоцький. К.: Ін Юре, 1997. 464 с.
8. Шкелебей В.А. Генеза інституту примирення на теренах України. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2012. № 3. С. 135–138.
9. Хрестоматія з історії держави і права України: навчальний посібник. / Упорядник. Чайковський А.С. К.: Юрінком інтер, 2003. 656 с.
10. Гайворонська І.М. Примирення сторін кримінального конфлікту за Литовськими статутами. Університетські наукові записки. 2009. № 2(30). С. 24–27.
11. Статут Великого князства Литовського 1529 года (Текст) / под ред. К.И. Яблонска; подгот. текста к печати П.Ф. Крапивина; пер. и комментарии Ю.И. Чернецкой и др. Минск: Изд-во АН БССР, 1960. 254 с.
12. Стефанович П.С. Крестоцелование и отношение к нему Церкви в Древней Руси. Средневековая Русь: сб. науч. трудов. М.: Индрик., 2004. Вып. 5. С. 86–113.
13. Красіловська З.В. Історичні передумови виникнення та розвитку інституту медіації. Молодий вчений. 2015. № 6, ч. 3. С. 114–119.
14. Нестор Н.В. Запровадження медіації в кримінальному процесі України. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київський національний університет ім. Т. Шевченка. Київ, 2013. 200 с.
15. Российское законодательство X – XX веков: в 9-ти томах. Т. 3: Акты Земских соборов (Текст) / под общ. ред. О.И. Чистякова, отв. ред. А.Г. Маньков. М.: Юрид. лит., 1985. 511 с.
16. Цвайгерт К., Кётц Х. Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права. В 2-х т. Том 2. Пер. с нем. М.: Междунар. отношения, 1998. 512 с.
17. Микитин Ю.І. Історичний розвиток примирення і посередництва в джерелах права, що діяли на українських землях у XVI – XIX століттях (Електронний ресурс). Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. 2009. Вип. 21. С. 44–49.
18. Права, за якими судиться малоросійський народ. 1743 (Текст). НАН України, Інститут держави і права ім. В.М. Корецького, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського; упоряд. К.А. Вислобоков; відп. ред. та авт. передм. Ю.С. Шемшученко. К.: б.в., 1997. 547 с.
19. Демидов В. Некоторые вопросы применения особого порядка судебного разбирательства. Российская юстиция. 2003. № 4. С. 23–27.
20. Пен С.Г. Медиация в уголовном судопроизводстве: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс; криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность. Караганда, 2006. 29 с.
21. Туркота С. Виникнення та розвиток правового компромісу: історичні передумови. Право України. 2002. № 5. С. 46–51.

